

PRAŽSKÁ MĚŠŤANSKÁ KNIHOVNA J. D. ARBEITERA V DOBOVÉM KULTURNÍM A SPOLEČENSKÉM KONTEXTU

Monika Vlasáková (Tábor)

The Prague Burgher Library of J. D. Arbeiter in the Cultural and Social Context of the Time

Abstract: The library preserved in the collections of the Hussite Museum in Tábor is a reflection of the life of the Prague burgher and pharmacist Jan Dobromil Arbeiter (1794–1870). In the context of three quarters of the 19th century, it testifies to the emergence of the National Revival, the renewed interest in the Czech language and the related development of Czech theatre. J. D. Arbeiter was an important Prague burgher and patriot actively involved in social and political events. His versatile interests and the support of patriotism led him to the foundation and expansion of his personal library. He was a member of many associations, including *Stálci*, established by Amerling. Its members regularly purchased Czech books and thus supported the development of Czech, in particular scientific, literature. Arbeiter was also a generous patron. Among other things, he supported the education of poor students. He played an important role in the establishment of the Realgymnasium grammar school in Tábor, to which he donated his library. He had developed it for his entire life; originally, it comprised an impressive number of 3,000 volumes. The library of J. D. Arbeiter is not only an example of one of a few extant burgher libraries of the 19th century. Thanks to the breadth of Arbeiter's interests, it also provides a selective overview of Czech book production at the time.

Keywords: Jan Dobromil Arbeiter (1794–1870) – burgher libraries – National Revival – Bohemia – 19th century – Kajetán Theatre

Nejen knihy, ale i knihovny mají své osudy. Devatenácté století se v českých zemích nese ve znamení národního uvědomění, vlastenectví a zájmu o českou kulturu a literaturu. Důležitým předpokladem obrozenectví bylo znovuzrození a rozvoj českého jazyka, čemuž napomáhalo také vydávání českých knih. Tehdy vznikají mnohé měšťanské knihovny, většina z nich však nepřečkala do dnešní doby. Jednou z výjimek je dochovaná knihovna českého vlastence Jana Dobromila Mikuláše Arbeitera (1794–1870), která věrně odráží jeho bohaté zájmy a životní osudy.¹

Osobnost Jana Dobromila Arbeitera

Jan Dobromil Arbeiter (viz obr. 1) se narodil 6. 6. 1794 v Jistebnici u Tábora. Při studiu triviální školy v Táboře poznal slavnou historii města, do něhož se později často vracel. Jako student odešel do Prahy k zámožným příbuzným, vystudoval gymnázium a po 8 letech učednické a asistentké praxe (v roce 1818 např. v lékárně v Jindřichově Hradci) a jednoletem studiu na Karlo-Ferdinandově univerzitě se stal lékárníkem. Této profesi se však nevěnoval, zdědil po své praradě Kajetánský dům na Malé Straně a stal se tzv. Hausbesitzerem.² Kajetánský dům, původně theatinský klášter zrušený za josefinských reforem, byl provozován jako nájemní dům.

Někdejší klášterní refektář sloužil mj. k předvádění divadelních her, ve kterých účinkovali jako ochotníci Jan Arbeiter s přáteli. Když se Arbeiter stal majitelem domu, pronajal ve 30. letech tento prostor J. K. Tylovi a skupině divadelníků, ke kterým patřili K. H. Mácha, K. Sabina, B. Jablonský, J. J. Kolár a další. Ti zde během čtyř let uvedli na 20 divadelních představení v češtině. I díky J. D. Arbeiterovi tak vzniklo v Praze první české divadlo. Zmínky o Arbeiterovi proto najdeme především v teatrologické literatuře.³ Sám Arbeiter projevoval živý zájem o divadlo nejen jako ochotník, v jeho knihovně je rovněž zastoupena celá řada divadelních her.

Ve čtyřicátých a dále v šedesátých letech 19. století dochází k vzestupu průmyslu a technického pokroku a zároveň k politickému uvolnění i k rozvoji měšťanstva a spolkové činnosti. Také Jan Dobromil Arbeiter se stal členem mnoha spolků, což se odrazilo i v jeho knihovně. Byl předplatitelem nejstaršího českého populárně-vědeckého časopisu *Živy*, členem Matice české či Amerlingem založeného vlasteneckého literárního kroužku *Stálců*, kteří odebírali české knihy, stál při založení pražské Měšťanské besedy a jako zapálený příznivec divadla byl zvolen do Sboru pro zřízení českého Národního divadla.⁴ Propagoval rozvoj školství a vzdělávání, v Táboře přispěl k založení reálného gymnázia (v roce 1862) a podporoval i jeho chudé studenty. Svůj zájem o otevření

¹ Podrobněji viz VLASÁKOVÁ 2014.

² Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Vostřebalová Věra, s. 1–16.

³ VONDRÁČEK 1957, s. 233–244; Ve službách Thalie 1944, s. 38–44; *Dějiny českého divadla II* 1969, s. 269–281.

⁴ Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Vostřebalová Věra, s. 25–29.

Obr. 1. Portrét J. D. Arbeitera – Sběrka Husitského muzea v Táboře, podsběrka Výtvarné umění. Foto: Z. Prchlik, Husitské muzeum v Táboře.

reálné školy projevilo už uveřejněním dopisu tábořské městské radě v *Národních listech*, v němž slíbil darovat nově vzniklému ústavu celou svou knihovnu, čítající 2000 svazků českých a 1000 svazků německých, i se skříní a průběžně až do své smrti kupovat a škole předat všechny vydané české knihy.⁵ Výjimečnost tohoto daru dokládá květnatá odpověď tábořských měšťanů uveřejněná opět v tisku⁶ a také diplom, který v roce 1863 vedení tábořské školy Arbeiterovi věnovalo. Zde stojí: „*Podepsaný sbor učitelů reálného gymnasia v Táboře pokládá sobě za čest, Vašnosti tímto listem vyjeviti své díky za spanilomyslný dar, kterým jste ústav náš laskavě obmyslil, odevzdav mu celou biblioteku svou českou skvostně vázanou, jakou žádný jiný ústav vykázati se nemůže.*“⁷ Pro svůj přínos Táboru se Arbeiter stal čestným měšťanem Táboře i čestným členem mnoha tábořských spolků (Ostrostřelecký sbor, Měšťanská beseda, Spolek divadelních ochotníků).⁸ Jan Dobromil Arbeiter zemřel 10. 2. 1870 a byl pohřben na malostranském hřbitově v Košířích.⁹

Vývoj Arbeiterovy knihovny

Většina knih byla přesunuta do Táboře už během posledních let Arbeiterova života, zbývající část až po jeho smrti. Nesvázané tisky Arbeiter opatřil novou vazbou a teprve poté je předal gymnáziu. Zároveň proběhla kontrola a duplicitní svazky byly převedeny na další tábořské školy – hlavní školu a vyšší hospodářskou školu. Ve výroční zprávě gymnázia z roku 1872 je uvedeno, že Arbeiter gymnaziální knihovně věnoval 1614 spisů ve 2480 svazcích a další učební pomůcky (mapy, atlasy, obrazy, dějepisné či genealogické tabulky).¹⁰

V roce 1953 převzal gymnaziální profesorskou knihovnu společně s částmi žákovské knihovny Okresní archiv v Táboře. Tam byla bývalá Arbeiterova knihovna rekonstruována a vyčleněna z běžného fondu jako obraz české knihovny z doby národního obrození. Tehdy obsahovala více než 2000 svazků,¹¹ nelze však říci, zda to byly všechny knihy, které Arbeiter gymnáziu daroval. Archivní fond již zjevně neobsahoval knihy, které jako duplikáty gymnaziální knihovny obohatily fondy ostatních tábořských škol.

K dalšímu přesunu došlo v roce 1964, kdy Arbeiterovu knihovnu získalo Muzeum husitského revolučního hnutí a jeho tradic (dnes Husitské muzeum v Táboře). Nešlo však o převod úplný, několik publikací a časopisů zůstalo v archivních fondech. Prozatímní inventární přehled, který byl součástí převodu knih mezi institucemi, dokládá 1196 pořadových čísel.¹² V roce 1991 získalo Husitské muzeum darem část Arbeiterovy pozůstalosti, která obsahovala kromě několika čestných diplomů a listin také portréty J. D. Arbeitera a jeho ženy, raznici s Arbeiterovým exlibris, autograf francouzských modliteb a 16 knih z jeho knihovny, které byly vřazeny zpět do fondu. V Husitském muzeu se Arbeiterova knihovna ještě dvakrát stěhovala a dnes je uložena v depozitáři historických knihovních fondů ve Veselí nad Lužnicí.

Arbeiterova knihovna tak prošla mnoha změnami, od obrozenecké knihovny pečlivě budované pro osobní potřeby majitele přes školní knihovnu určenou potřebám profesorů a žáků až po archivní a muzejní fond. Momentálně fond čítá 1220 svazků, což znamená, že nepředstavuje celou původní knihovnu. Duplikáty byly vyřazeny již při převodu do gymnaziální knihovny a předány do jiných ústavů. Některé knihy se dnes nachází v soukromých rukou, tři exempláře (sign. Obrození 9 C 00091, Obrození 7 C 00116, Obrození R. Havel 00034) uchovává Knihovna Národního muzea v Praze, jednotlivosti zůstaly i ve fondu Státního okresního archivu v Táboře. Přesto může rozbor Arbeiterovy knihovny přinést poutavý vhled do knihoven měšťanských vlasteneckých domácností 19. století.

⁵ ARBEITER 1861, s. 2.

⁶ Dopisy z Čech 1861, s. 3–4.

⁷ Husitské muzeum v Táboře, Poděkování J. Arbeiterovi za dar.

⁸ Státní okresní archiv Tábor, fond Tábořské spolky, Společnost ostrostřelců Tábor, Spolek divadelních ochotníků Tábor; Husitské muzeum v Táboře, Jmenovací dekret J. D. Arbeitera čestným členem Měšťanské besedy v Táboře.

⁹ Úmrtí oznámení 1870, s. 3.

¹⁰ Výroční zpráva 1872, s. 26–27.

¹¹ POUSTKA 1958, s. 244–245.

¹² Husitské muzeum v Táboře, Prozatímní inventární přehled rekonstruované Arbeiterovy knihovny, předané u OAr. Tábor do okresního vlastivědného muzea v Táboře.

Analýza fondu Arbeiterovy knihovny

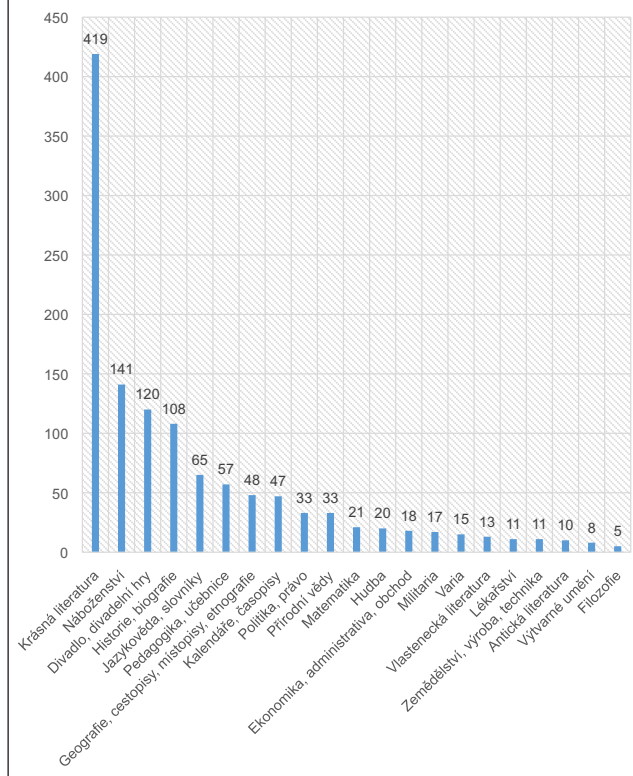
Základem Arbeiterovy knihovny se staly německé (lékařské) knihy z odkazu jeho prastrýce.¹³ Protože se však Jan Dobromil jako vlastenec zajímal převážně o českou literaturu, nepřekvapí, že většina dochovaného fondu (968 knih) je v českém jazyce. Německých knih je v knihovně 246 a pouze několika exempláři je zastoupena latina, francouzština, slovenština a italština.

Struktura fondu podle zemí vydání opět zvyrazňuje národnostní zaměření knihovny, protože 1010 knih bylo vytištěno v českých zemích, 76 v dnešním Rakousku (Vídeň, Štýrský Hradec, Linec), 103 v Německu (převážně Lipsko, Norimberk) a zastoupeny jsou i další země (Maďarsko, Slovensko, Švýcarsko, Francie, Polsko, Nizozemí, Itálie). U české produkce pak platí, že fond v podstatě reflektuje zastoupení našich nejsilnějších tiskařů 19. století nejen v Praze, ale i v regionech. Největší podíl zaujímají nakladatelé a tiskaři pražští, jmenujme rodinu Jeřábků (u Arbeitera česká beletrie), závod Bohumila Haase (divadelní literatura), nájemce arcibiskupské tiskárny (Vetterlovi, Václav Špinka, Karel Vilém Medau), Rohlička a Sieverse, Jana Spurného (v Arbeiterově knihovně časopisy *Vlastimil* a *Paleček*), Jana Bohumíra Calveho a Bedřicha Ehrlicha (odborná literatura a učebnice), Ignáce Leopolda Kobera (učebnice a knihy pro mládež), pražskou rodinu Pospíšilů, Eduarda Grégra či Františka Řivnáče, spolupracovníka Matice české a Musea království českého. Z mimopražských tiskařů můžeme uvést rodinné firmy Žďarsů (Zdarssů) z Českých Budějovic, Landfrasů z Jindřichova Hradce, Pospíšilů z Hradce Králové, ale také Josefa Jiřího Trasslera v Opavě, Arnošta Josiáše Fourniera ve Znojmě, Viléma Burkhartha nebo Karla Winikera v Brně.

Obsahová analýza Arbeiterovy knihovny, respektive její dochované části, odráží fakt, že Jan Dobromil Arbeiter nebyl činným literátem ani intelektuálem či vědeckým pracovníkem, byl to především vlastenec, milovník divadla a podporovatel mládeže. Knihovní fond lze tematicky rozdělit do 21 skupin (viz obr. 2). Třetina fondu připadá beletrii a poezii, další necelou třetinu tvoří literatura náboženská, divadelní hry a práce historické či biografické. Významný podíl zaujímají také jazykovědné publikace a rozličné učebnice, oboje často věnované českému jazyku. Menší měrou jsou zastoupeny přírodovědné a technické obory, knihy o hudbě a výtvarném umění, filozofická a antická literatura.

Oddíl krásné literatury čítá 419 knih, mezi nimiž nechybí slavné světové romány – *Bídníci* Victora Huga (Praha, 1963–64), Gončarovův *Oblomov* (Praha, 1861), Dumasovi *Tři mušketýři* (Praha, 1852) či *Pustý ostrov Monte Christo* (Praha, 1864) – ani díla českých autorů, z nichž jmenujme humoristický román Karla Sabiny *Věčný ženich* (Praha, 1858) nebo *Sebrané romány* (Praha, 1854) Josefa Jiřího Kolára. Oba spisovatelé ostatně působili pod Tylovým vedením v Kajetánském divadle, takže Arbeiter je znal osobně. Moralistní, výchovné a náboženské povídky společně s knížkami lidového čtení byly ve své době velmi žádané a oblíbené nejen ve městech, ale především na venkově, a proto jsou

Zastoupení oborů ve fondu

Obr. 2. Zastoupení oborů ve fondu J. D. Arbeitera.

touto produkcí v Arbeiterově knihovně často zastoupeni výše zmínění mimopražští tiskaři. K autorům výše zmíněného žánru patřili i Josef Kajetán Tyl, Václav Radomil Kramerius nebo Josef Procházka Devitský. Ačkoliv Jan Dobromil Arbeiter neměl děti (jediný syn zemřel v útlém věku), vždy se snažil rozvíjet a podporovat vzdělávání mládeže, což dokládají výchovná a vzdělávací díla pro mládež, např. *Dokonalý žák, aneb, jak by se žák v domácnosti, ve škole, v domě Božím a při vyražení se chovati měl* (Hradec Králové, 1827), ale i pohádky jako *Velmi kratochvilná historie o Popelce* (Jindřichův Hradec, 1844) či *Bajky pro děti* (Hradec Králové, 1821). Modernější dětská literatura v podobě obrazových knih nebo oblíbené robinzonády ve fondu chybí. Najdeme zde však dobrodružný Cooperův román *Poslední mohykán* (Praha, 1852) nebo *Krištofa Šmida veškeré spisy pro mládež a přátele její* (Praha, 1858–65). Poezie je reprezentována 121 svazky od básní pro děti a mládež – *Malý Gratulant, čili, Příhody malých* (Praha, 1845), *Hvězdičky, původní básničky pro mládež* (Praha, 1866) – až po díla vrcholných básníků (Friedrich Schiller) či českých autorů Šebestiána Hněvkovského, Boleslava Jablonského nebo Vojtěcha Nejedlého.

Významná část Arbeiterovy knihovny (141 svazků) je spjata s náboženskými tématy. Jde o díla velmi různorodá – katechismy, nebekliče, náboženské polemiky, ale i církevní historie a historie církevních řádů nebo životopisy světců a papežů. Přestože byl J. D. Arbeiter katolík a drtivá většina knih je katolických, ve fondu se objevila i kniha Washingtona

¹³ Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Vostřebalová Věra, s. 6.

Irvinga *Život Mohamedův* (Praha, 1854) nebo dílo J. M. V. Audina *Geschichte des Lebens, der Lehren und Schriften Dr. Martin Luther's* (Augsburg, 1843). Polemiku mezi katolickou a protestantskou konfesí představuje spis *Unterredungen eines protestantischen Religionszweiflers mit seinem Freunde* (Erfurt, 1779). Mezi judaika patří kniha Jonase Wiesnera *Scholien zum babylonischen Talmud* (Prag, 1862). Několik děl je věnováno i Jednotě bratrské, například *Dekrety Jednoty bratrské* (Praha, 1865) od historika Antonína Ginde lyho nebo *Jana Amose Komenského umění kazatelské* (Praha, 1823).

Díky zájmu Jana Dobromila Arbeitera o divadlo je v jeho knihovně zastoupen i velký počet divadelních her a literatury o divadle. Jedná se o 120 svazků, jednotlivých titulů je však mnohem více, neboť utlé tisky jsou často vázány do konvolutů. K nejstarším divadelním hrám ve fondu se řadí dílo německého dramatika Johanna Christoha Gottscheda *Die deutsche Schaubühne, nach den Regeln und Exempeln der Alten* vytištěné u Breitkopfů (Leipzig, 1746). Čestné místo mezi autory zaujímají soudobí čeští dramatici, především již zmiňovaný Josef Kajetán Tyl, dále Jan Nepomuk Štěpánek a Václav Kliment Klicpera. Štěpánek a Tyl byli rovněž zdatnými překladateli a adaptátory zahraničních dramát. V knihovním fondu najdeme 11 dílů obsáhlého Štěpánkova *Divadla* (Praha, 1820–32) a konvoluty jeho divadelních her, dva díly spisů V. K. Klicpery a několik jeho veseloher a tragédií vytištěných u Hradeckých Pospíšilů nebo u Václava Špinky. Tylovy hry *Paličova dcera* (Praha, 1866), *Paní Marjánka, matka pluku* (Praha 1845, 1846) nebo *Slepý mládenec* (Praha, 1866) pochází ze stejných tiskařských dílen. Kromě těchto tří dramatiků se v knihovně objevuje také dílo nakladatele, tiskaře a dramatika Josefa Mikuláše Boleslavského. Arbeiter si do knihovny pořídil jeho časopis *Divadelní ochotník*, stejně jako *Příruční knihu pro divadelní ochotníky* (Praha, 1867). Ze zahraničních autorů jsou zde zastoupeni klasikové dramatu William Shakespeare, Friedrich Schiller, Johann Wolfgang Goethe nebo August von Kotzebue, ale v nesrovnatelně menší míře než autoři čeští.

Dokladem Arbeiterova zájmu o české i širší evropské dějiny je 108 historiografických a životopisných knih. Téměř čtvrtina publikací byla vydána mimo české země, převážně ve Vídni. K těm patří i původní rukopis Viléma Slavaty *Děje království uherského za panování Ferdinanda I.* (Videň, 1857), přehled dějin *Die Weltgeschichte in Tabellen* (Wien, 1859) nebo dílo rakouského historika Franze Gräffera *Historische Raritaeten aus der Menschen- und Völkergeschichte der Vor- und Mitwelt* (Wien, 1836). Tehdejší pozornost věnovanou Rusku potvrzuje několik publikací – *Dějiny ruské od nejstarších dob až do nejnovějšího míru pařížského* (Praha, 1857), *Dějiny Ruského národu a jeho kultury* (Praha, 1868) nebo *Nestorův letopis ruský* (Praha, 1867). Nechybí publikace o dějinách Německa, Španělska či Francie. Mezi českou produkcí dominuje rozsáhlé dílo Františka Palackého *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* (Praha, 1848–67), Šafaříkovy *Slovanské starožitnosti* (Praha, 1862–63), Tomkovy *Děje země české* (Praha, 1843), *Děje mocnářství rakouského* (Praha, 1845) a *Děje university pražské* (Praha, 1849) nebo Hankovy *Dějiny České v kamenopisně vyvedených obrazech* (Praha, 1824), jejichž obrazová příloha však v knihovně chybí. Spisy o českých dějinách doplňuje sedmisvazkové dílo Pavla Stránského *Staat von Böhmen* (Praha, 1792–1803).

K nejvzácnějším dílům v celé Arbeiterově knihovně patří univerzitní disertace Michaela Franze Ferdinanda von Altham *Imago principum Bohemiae* (Praha, 1673) s životopisy českých panovníků, doplněná jejich portréty. Tuto umělecky náročnou publikaci uvozuje alegorický frontispis Karla Škréty, který odkazuje na obsah díla. K neméně vzácným tiskům se řadí druhé vydání životopisu hraběte Františka Šporka z roku 1720 *Leben eines herzlichen Bilde, wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit, welches Gott in dem Könige reich Böhmen, in der hohen Person...* Arbeiter byl nadporučíkem měšťanské pěchoty v Praze a možná se právě proto zajímal i o životopisy vojevůdců, což dokládají publikace *Napoleon Bonaparte's Lebensbeschreibung* (Frankfurt am Mein, 1839), *Laudonův život a jeho hrdinští činové* (Praha, 1789), *Giuseppe Garibaldi* (Praha, 1862).

Za života Jana Dobromila Arbeitera vrcholilo národní obrození, jehož cílem bylo také vzkřísit český jazyk a navrátit ho do vyšších vrstev společnosti i mezi vzdělance coby jazyk vědecký. K tomu účelu sloužily i hojně vydávané jazykovědné příručky (ve fondu na 65 svazků), ať už šlo o díla Josefa Jungmanna *O počátku a proměnách pravopisu českého* (Praha, 1828), nebo Václava Hanky *Počátky posvátného jazyka slovanského* (Praha, 1846) a *Ospravedlnění nejnovějších oprav českého pravopisu* (Praha, 1847). Dnes již pozapomenutý buditel a spisovatel František Cyril Kampelík je autorem jazykovědných spisů *Pravopis československé řeči* (Praha, 1845), *Krása a výbornosti česko-slovenského jazyka* (Praha, 1847), *Obrana českého jazyka proti utrhačům a odpůrcům* (Praha, 1847) a *Samovolná germanisace češtiny, moravštiny, slovenštiny* (Hradec Králové, 1864). Část fondu tvoří práce slavistické, některé se zabývají i myšlenkou všeslovanského jazyka – např. Josef Franta Šumavský ve svém díle *Jazyk slovanský, čili, Myšlenky o všeslovanském písemném jazyce* (Praha, 1851) nebo ruský historik Nil Alexandrovič Popov v práci *Otázka o písmu všeslovanském* (Praha, 1866). Vědeckým dílem je pak práce Františka Ladislava Čelakovského *Čtení o srovnávací mluvnici slovanské na universitě pražské* (Praha, 1853). Knihovna obsahuje také různé překladové i oborové slovníky.

Během 19. století nastal nárůst pedagogické literatury, učebnic a různých příruček pro učitele a později i pro žáky, jejichž autoři byli zpočátku převážně vlastenečtí učitelé. Prvotní výuka ke gramotnosti přerostla k jazykovému vyučování podpořenému často vlasteneckým nábojem. Tuto tendenci můžeme sledovat i na malém vzorku 57 tisků z fondu Arbeiterovy knihovny. Mezi pedagogickými díly nechybí ani Komenského *Didaktika* (Praha, 1849). Na názory Jana Amose Komenského navázal ve své práci *Prostonárodní nauka o vychování* (Praha, 1849) filolog František Boleslav Květ. Ve fondu najdeme mluvnice, gramatiky a čítanky českého jazyka, ale i učebnice cizojazyčné, především francouzské. V 19. století byla francouzština celoevropsky rozšířeným jazykem, který ovládaly vyšší vrstvy společnosti. Tak i Jan Dobromil Arbeiter uměl francouzsky, jak dokládá jeho rukopis francouzských modliteb.

Oddíl geografických, cestopisných, místopisných a etnografických knih čítá 48 svazků. Malou část zeměpisných publikací ve fondu tvoří učebnice, například dílo učitele Jana Václava Poklopa *Zeměpis pro mládež národních škol* (Praha, 1867) nebo publikace vlastence, učitele a spisovatele Karla Vladislava Zapa *Kratičkův Zeměpis Čech, Moravy a Slezska*

(Praha, 1863), který dosáhl u Jaroslava Pospíšila přes desítku vydání. V knize *Stručný seznam Země, čili měřický, přírodní, občanský a všeobecný zeměpis* (Praha, 1851) její autor, kněz a buditel Pantaleon Neumann podává výklad zeměpisu pomocí obrozeneckého názvosloví, které mělo přispět k povýšení češtiny na vědecký jazyk. Častěji jsou v knihovně zastoupeny cestopisné publikace jako například beletrizovaný popis námořních výprav od anglického spisovatele Johna Hawkeswortha *Sbírka cest vypsání po moři* (Praha, 1812) anebo publikace *Pohled na Bosnu, čili, Krátká cesta do oně krajiny r. 1839–40* (Praha, 1845) od chorvatského spisovatele a cestovatele Matiji Mažuraniće. Cestu do Palestiny popisuje *Putování po Svaté zemi roku 1835* (Praha, 1851) ruského geografa Abrahama S. Norova i *Popsání trojích cest (2500 mil) po pevné zemi i po moři, v Evropě, Asii a Africe roku 1818–1833 na posvátná místa v zemi svaté čili do města Jerusaléma k Božimu hrobu vykonaných* (Praha, 1844) Jana Žvejkala. Několik knih se týká národopisu, ať už v českých zemích, nebo ve světě. O společnosti a kultuře Číňanů vypovídá publikace *Způsoby, mravy a mínění Činů a Kochin–Činů* (Praha, 1810). Lékař a publicista Vilém Dušan Lambl sepsal dílo *Evropa v ohledu národopisném* (Praha, 1846), ve kterém se zaměřuje především na slovanské národy, spisovatel a sběratel lidových pohádek a písní Beneš Metod Kulda je autorem spisu *Svatba v národě Česko-slovanském* (Brno, 1858).

Ačkoliv byly kalendáře po staletí velmi oblíbené a natolik výnosné, že jejich tisk podléhal v habsburské monarchii v 18. a 19. století dani z výroby, Jan Dobromil Arbeiter dával zřejmě přednost spíše osvětové a poznávací literatuře ve formě časopisů, i když vedle vědeckých obsahuje jeho knihovna i humoristické a zábavné tituly. Kalendáře zastupuje například *Mravňý kalendář s připojeným navedením ke zpěvu* určený pro mládež nebo *Kalendář učitelský*. Jedním z prvních osvětových časopisů byl *Hlasatel český* (red. Jan Nejedlý), nejvíce titulů patří ovšem zábavným časopisům, jako byla *Česká včela* (red. Karel Havlíček Borovský), *Světlozor* (red. Pavel Josef Šafařík), *Květy české*, později *Květy* (red. Josef Kajetán Tyl) nebo *Český student*. Oblíbený byl také *Lumír* (red. Ferdinand Břetislav Mikovec), který se věnoval i historickým vědám. Arbeiter vlastnil i humoristické a satirické časopisy *Paleček, milovník žertu a pravdy, Rarášek, Brejle* nebo *Humoristické listy* (red. Josef Richard Vilímek a Josef Svátek), místo nichž v roce 1864 vycházel *Bič a Blesk*. Náboženské časopisy reprezentují první dva ročníky *Blahověstu*. K pedagogickým patřil *Posel z Budče* (red. Josef Franta Šumavský) či *Pěstoun moravský*, mezi přírodovědné se řadí *Krok* (red. Jan Svatopluk Presl) a *Živa* (red. Jan Evangelista Purkyně, Jan Krejčí), historií se zabývaly *Památky archeologické a místopisné* (red. Karel Vladislav Zap). K dodnes vydávaným titulům patří kromě dvou předchozích také *Časopis Národního muzea*, v Arbeiterově době vycházející nejdéle pod názvem *Časopis Českého museum*. Arbeiter ho odebíral až do své smrti. V Brně byl vydáván *Přítel zvířat: časopis Vídeňského centrálního spolku proti trýznění zvířat vydaný ku šlechtění člověčenstva a k ochraně zvířat*. Spíše Kateřině Arbeiterové patřil pak módní časopis *Lada*, který představoval nejnovější evropskou módu a zároveň přinášel i popisy k šití a stříhové přílohy.

Také část fondu Arbeiterovy knihovny, která se zabývá politikou a právem (33 svazků), odkazuje na vlastenecké

zájmy jejího majitele. Politické publikace se až na výjimky zabývají národnostní a s ní často spojenou jazykovou otázkou rakouského soustátí. Patří sem například studie Jana Jungmanna *Otázka o užívání jazyka v Rakousku* (Praha, 1848) nebo *Austria polyglotta* (Praha, 1867) Jana Purkyně. Politickými dějinami českých zemí se ve svém díle *Politické zlomy* (Litomyšl, 1872) zabýval spisovatel, překladatel a redaktor Jakub Malý. Úvahy o státním zřízení a politice Rakouska sepsal stejný autor pod názvem *Úvahy Čecha o novém zřízení Rakouska* (Praha, 1861). Národnostními poměry v zemi se zabíral také hrabě Jan Nepomuk František Harrach v díle *Spása Rakouska* (Praha, 1865). Právnícké knihy se týkají jak soudobých zákonů, tak zákonů a práva historického. Platné zákoníky mohl používat Arbeiter pro svou vlastní potřebu jako majitel domu a pronajímatel bytů nebo člen obecního zastupitelstva za Malou Stranu. Zajímavými tituly z Arbeiterovy knihovny, které však nejsou v držení Husitského muzea, ale zůstaly v knihovně Státního okresního archivu Tábor, jsou trestní zákoníky Josefa I. a Marie Terezie.

Obor přírodních věd (33 svazků) zahrnuje publikace vědecké i učebnice z oboru botaniky, zoologie, mineralogie, alchymie a chemie, fyziky (místy i s matematikou) a astronomie. Nejstarší přírodovědná díla Arbeiterovy knihovny představují alchymistické knihy. Významný německý alchymista, chemik a ekonom (a též autor univerzálního jazyka) Johann Joachim Becher se ve svém díle *Metallurgia Becheri* (Francofurti, 1660) zabývá kovy, jejich vznikem a zpracováním či transmutací. Zastoupeny jsou i práce všestranného přírodovědce Jana Svatopluka Presla *Nerostopis, čili, Mineralogia* (Praha, 1837) a *Počátkové rostlinosloví* (Praha, 1848). Mineralogii se zabýval také profesor geologie Jan Krejčí ve svých dílech *Počátkové nerostopisu* (Praha, 1851), *Přírodopis kovů a jejich rud* (Praha, 1858) a *Klíč nerostopisný k ustanovení nerostů dle znaků chemických a tvaroslovných* (Praha, 1865). Botaniku zastupuje kromě Preslova díla také práce významného floristy Filipa Maximiliana Opize *Seznam rostlin květeny české* (Praha, 1852), v němž autor pro jednotlivé druhy uvádí i česká jména. Zoologii, fyziku a chemii pak zastupují především různé učebnice. Stejně tak je to i v případě matematiky, kdy ve fondu Arbeiterovy knihovny napočítáme 21 učebnic především pro nižší školy a gymnázia. Arbeiter pravděpodobně středoškolské učebnice pro vlastní potřebu nevyužil, můžeme se jen dohadovat, zda je půjčoval, či záměrně kupoval s úmyslem podpořit vydávání českých odborných publikací.

V hudbě se kromě tří libret k soudobým hudebním dílům objevují hlavně sbírky národních písní, ať už jde o Erbenovy *Písně národní v Čechách, s nápěvy* (Praha, 1842) a *Nápěvy prstonárodních písní českých* (Praha, 1862), Sušilovu sbírku *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřadenými* (Brno, 1860), nebo *Veniec národních písní slovenských* (B. Bystrica, 1862) sestavený Michalem Chrástkem. Ve fondu Arbeiterovy knihovny se nacházejí také dvě vydání *Zpěvníku pro českou mládež* (Praha, 1850, 1851) pedagoga Vojtěcha Vlastimila Janoty.

V oboru ekonomiky a obchodu si Arbeiter do knihovny zařadil hlavně praktické příručky. Jako soukromník a vlastník domu s 50 nájemními byty se potřeboval orientovat i ve finančních otázkách a musel umět dobře hospodařit. Pro svou vlastní potřebu si tedy zřejmě pořídil práci Josepha Schulze

Obr. 3. Razítkové exlibris J. D. Arbeitera.

Die Hausherren und unsere Theuerungs-Zustände (Wien, 1854), která pojednává o inflaci v Rakousku a neutěšeném stavu pronajímatelů. Vlastnil také pražský adresář *Adressbuch der Königlichen Hauptstadt Prag* (Prag, 1859), ve kterém je sám uveden jako „Hausbesitzer Privatier“ a jeho žena Kateřina jako „Zwirnhändlerin“. Další díla (často učebnice) se týkají korespondence v úředních a obchodních záležitostech a jsou obvykle doplněná předepsanými vzory.

Arbeiter, činný v měšťanských sborech, se zajímal i o militia, jak potvrzuje 17 knih v jeho knihovně. Většinu děl tvoří popis bojů během rakousko-pruských válek nebo evropského sedmiletého konfliktu v letech 1756–63, další pojednávají o válečných taženích Napoleona Bonaparte. Obory jako lékařství, zemědělství, antická literatura, výtvarné umění nebo filozofie jsou zastoupeny 15 nebo méně tituly, takže můžeme konstatovat, že tyto vědecké obory ležely patrně na okraji jeho zájmu.

Provenienční záznamy v knihách Arbeiterovy knihovny

Knihovnu Jana Dobromila Arbeitera lze dnes identifikovat díky jeho exlibris, kterým své knihy označoval (viz obr. 3). Jde o otisk oválného razítka, které po obvodu nese nápis Z KNÍHOVNY * ARBEITERA a střední pole je vyplněné monogramem JDM. Protože Arbeiterova knihovna prošla gymnaziální knihovnou, Okresním archivem v Táboře a nyní je ve správě Husitského muzea v Táboře, nese také vlastnické značky všech zmíněných institucí.

Většinu fondu tvoří soudobé tisky, ale některé starší exempláře nesou provenienční záznamy původních vlastníků. Nejstarším tiskem ve fondu je *Consilia montagnane Cum tabula* (Venetiis, 1525), který obsahuje další 4 proveniencence a supralibros. Renesanční vazbu s rámovou kompozicí zdobí rostlinný dekor a polopostavy učenců. V horním vloženém poli jsou vytlačené iniciály MRMD, spodní vložené pole je označeno letopočtem MDL. Podle jednoho z provenienčních záznamů na titulním listu jde zjevně o supralibros „M[atthias] R[ösch]en] M[edicinae] [Doctor] MDL [=1550]“. Několik provenienčních přípisů najdeme i v druhém nejstarším díle *Der gantzen universal Historiae Nusskern* (Augsburg, 1657). První je přípis „Maria Anna Eleonora de Ampsach? Nata de Rounach 1663“, následuje „Caroli Ludovici Unterlechner Capell[ani]: R[egino]: H[radecensis]: in-script[us] 24 Marty A[nno]: 1748“. Bez vrocení je vlastnický záznam „Ex lib[ris]: Jos[eph]i. Kerner“ na předsádce a další

„Exlibris Adami, Cristunn (?) ab, et in Ampsbach“ na titulním listu. U alchymistického spisu *Metallurgia Becheri* (Berlin, 1660) nalezneme pouze poznámku na zadním přidešti „In Superiori Sphaera est in medio fontis vena quae est philosophorum Regula prima“, v překladu „Ve vyšší sféře je uprostřed pramene žíla, jež je první zásadou (pravidlem) filosofů“. Již zmíněná Althanova univerzitní dizertace *Imago principum Bohemiae* (Praha, 1673) patřila podle provenienčního záznamu pražskému radnímu Samuelovi Záhorzanskému (1611/17–1697). Poslední dvě díla ze 17. století *Medulla mirabilium natura* (Nürnberg, 1694, ve fondu bez titulního listu) německého geografa Johanna Heinricha Seyfrieda a *Colloquia historica curiosa* (Dresden, Leipzig, 1699) německého teologa Gottfrieda Dexelia žádné provenienční záznamy kromě Arbeiterova exlibris nenesou. Nicméně i knihy z 18. a 19. století jsou opatřeny vlastnickými značkami. *Mathematisches Lexikon* (Leipzig, 1716) byl původně součástí cisterciácké knihovny v Plasích. To dokládá exlibris tamního opata Evžena Tytla. Dva další tisky – Šporkův životopis *Leben eines Herzlichen Bildes* (Prag, 1720) a ilustrovaný cyklus *Die berühmte Prager Brücke und ihre Statuen* (Prag, 1827) – spojuje stejná proveniencence, totiž štítkové exlibris s natištěným textem „Karl Graf Küenburg“ uvnitř rámečku. Jde o hraběte Karla Küenburga z panství Mladá Vožice.

Bohužel z těchto nemnoha exlibris různých vlastníků knih a bez dokladového archivního materiálu nelze odvodit, jak se starší tisky do Arbeiterovy knihovny dostaly. Předpokládáme, že alespoň lékařské knihy pochází již ze zděděné knihovny jeho prastrýce, většinu knih si však musel opatřit Arbeiter sám.

Závěrem lze říci, že knihovna vlastence Jana Dobromila Arbeitera je nejen dokladem nemnoha zachovalých měšťanských knihoven 19. století, ale díky tematické šíři Arbeiterova zájmu je současně jakýmsi výběrovým přehledem tehdejší české knižní produkce. Výskyt starších tisků ve fondu (včetně těch z 16. a 17. století) představuje zajímavý exkurz do historie evropské knižní kultury.

Prameny:

Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Vostřebalová Věra, č. NAD 1918, č. inv. 627–628, Jan Dobromil Arbeiter a jeho sestra Antonie
Husitské muzeum v Táboře – Prozatímní inventární přehled rekonstruované Arbeiterovy knihovny, předané z OAr. Tábor do okresního vlastivědného muzea v Táboře, ms., 1964, 83 s.
Husitské muzeum v Táboře, Sběrka Husitského muzea v Táboře, podsběrka Historická Tábor, i. č. HS 541 – Poděkování J. Arbeiterovi za dar
Husitské muzeum v Táboře, Sběrka Husitského muzea v Táboře, podsběrka Historická Tábor, i. č. HS 542 – Jmenovací dekret J. D. Arbeitera čestným členem Měšťanské besedy v Táboře
Státní okresní archiv Tábor, fond Tábořské spolky. Společnost ostrostřelců Tábor, prozatímní inventární soupis 217/B 84, i. č. 2 – Pamětní kniha 1834–1908
Státní okresní archiv Tábor, fond Tábořské spolky. Spolek divadelních ochotníků Tábor, prozatímní inventární soupis 214/B 81, i. č. 4 – Život spolku 1858–1921

Literatura:

ARBEITER 1861: ARBEITER, Jan Dobromil. Slavná rado královsk. města Hradiště hory Tábora! *Národní listy* 1, 1861, č. 251, s. 2.

Dějiny českého divadla II 1969: *Dějiny českého divadla II. Národní obrození.* Praha: Academia, 1969.

Dopisy z Čech 1861: Dopisy z Čech: z Tábora. *Národní listy* 1, 1861, č. 328, s. 3–4.

POUSTKA 1958: POUSTKA, Karel. *Okresní archiv v Táboře: průvodce po fondech a sbírkách.* V Táboře: Okresní národní výbor, 1958.

Úmrtní oznámení 1870: Úmrtní oznámení. *Národní listy* 10, 1870, č. 42, s. 3.

Ve službách Thalie 1944: *Ve službách Thalie: české divadlo ochotnické: soubor dokladových statí. 1. díl.* V Olomouci: Hanácká knihtiskárna, 1944.

VLASÁKOVÁ 2014: VLASÁKOVÁ, Monika. *Knihovna Jana Mikuláše Dobromila Arbeitera (1794–1870).* Praha 2014. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta.

VONDRÁČEK 1957: VONDRÁČEK, Jan. *Dějiny českého divadla. Doba předbřeznová 1824–1846.* Praha: Orbis, 1957. (Knihovna divadelní tvorby).

Výroční zpráva 1872: *Výroční zpráva c. k. vyššího reálného gymnasia v král. městě Táboře za školní rok 1872.* V Táboře: nákladem ústavu, 1872.

Mgr. Monika Vlasáková
Husitské muzeum v Táboře
náměstí Mikuláše z Husi 44, 390 01 Tábor